

**SOTSIAL INSTITUT TURLARI: OILA, SIYOSAT, DIN, IQTISOD, TA'LIM, HUQUQ.
O'ktamova Viloyat Hamid qizi**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti 1-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11305932>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy amaliyot kishilik jamiyati uchun ijtimoiy munosabatlarning ba'zi turlarini mustahkamlash hayotiy zarurat ekanini, ularni muayyan jamiyat yoki muayyan ijtimoiy guruh a'zolari uchun majburiy qilish kerakligini ko'rsatmoqda.

Bu, avvalo, shunday ijtimoiy munosabatlarga taalluqliki, ularga kirishgan ijtimoiy guruh a'zolari ushbu guruhning yaxlit ijtimoiy birlik sifatidagi muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'ladigan eng muhim ehtiyojlarini qondiradi. Xususan, moddiy boyliklarni takror ishlab chiqarishga bo'lgan ehtiyoj odamlarni ishlab chiqarish munosabatlarini mustahkamlash va saqlab turishga majbur qiladi; o'sib kelayotgan avlodni ijtimoiylashtirish va yoshlarni guruh madaniyati namunalari asosida tarbiyalash ehtiyoji oilaviy munosabatlarni, yoshlarga ta'lim berish munosabatlarini mustahkamlash va saqlab turishga majbur etadi.

Kalit so'zlar: Sotsial institut, oila, nuklear oila, poligamiya, jamoatchilik fikri, din, mafkura, mentalitet, dunyoviylashish, latent funktsiya, politeizm.

**TYPES OF SOCIAL INSTITUTIONS: FAMILY, POLITICS, RELIGION,
ECONOMY, EDUCATION, LAW.**

Abstract. In this article, social practice shows that strengthening some types of social relations is a vital necessity for the society of individuals, and they should be made mandatory for members of a certain society or a certain social group. This applies, first of all, to such social relations that the members of the social group entering into them satisfy the most important needs necessary for the successful functioning of this group as a whole social unit.

In particular, the need to reproduce material wealth forces people to strengthen and maintain production relations; The need to socialize the growing generation and educate young people based on the examples of group culture forces to strengthen and maintain family relations and educational relations for young people.

Key words: Social institution, family, nuclear family, polygamy, public opinion, religion, ideology, mentality, secularization, latent function, polytheism.

**ТИПЫ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ: СЕМЬЯ, ПОЛИТИКА, РЕЛИГИЯ,
ЭКОНОМИКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ПРАВО.**

Аннотация. В данной статье социальная практика показывает, что укрепление некоторых видов общественных отношений является жизненной необходимостью общества индивидов, и они должны быть обязательными для членов определенного общества или определенной социальной группы. Это относится, прежде всего, к таким общественным отношениям, при которых вступающие в них члены социальной группы удовлетворяют важнейшие потребности, необходимые для успешного функционирования этой группы как целостной социальной единицы. В частности, необходимость воспроизводства материальных благ заставляет людей укреплять и поддерживать производственные отношения; Необходимость социализации подрастающего поколения и воспитания молодежи на примерах групповой культуры вынуждает укреплять и поддерживать семейные и образовательные отношения молодежи.

Ключевые слова: Социальный институт, семья, нуклеарная семья, полигамия, общественное мнение, религия, идеология, менталитет, секуляризация, латентная функция, политеизм.

Sotsial institut mavzusi sotsiologiyada dolzarb masalalarni qamrab oladi. Institut tushunchasi aslida sotsiologiya faniga huquqshunoslikdan o'tgan bo'lib, u lotincha «institutum» so'zidan olingan va sotsiologik adabiyotlarda muassasa, o'rnatish, belgilash hamda tartiblash kabi ma'nolarini ifodalaydi¹. Tor ma'noda institut tushunchasi konkret muassasa, tashkilotning nomini belgilaydi. Masalan, Toshkent davlat Sharq Shunoslik instituti, O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasining tarix instituti va hokazolar. Keng ma'noda sotsial institut jamiyat a'zolarining Shaxsiy va ijtimoiy hayotlarini muvofiqlashtiradi va tartiblaydi.

Davlat instituti haqidagi ta'limotida Forobiy bu institutning ichki va tashqi vazifalari haqida fikr yuritadi. Ichki funktsiyaning mohiyati shundaki, davlatning fuqarolarni haqiqiy baxtga erishishi uchun o'tkazadigan tadbirlari asosiy ahamiyat kasb etadi. Bu tadbirlar quyidagilardir: adolatning o'rnatilishi, xalqning savodini Chiqarish, uni borliq haqidagi asosiy bilimlar bilan tanishtirish, aholini axloqiy va intellektual sohada samarali tarbiyalash, yaxshi va namunali ishlarni keng tarqatish. Iqtisodiy va siyosiy muammolar asosiy maqsadga – insonlarni ma'naviy kamolatga erishishlariga bo'ysinislari lozim.

Faqat iqtisodiy muammolar bilan chegaralanib qolish, siyosatni esa asosiy maqsadga aylantirib qo'ygan davlatni Forobiy johil davlat, deb ataydi. Forobiy boshqaruv instituti shakllariga ham o'zining katta e'tiborini qaratdi. Bunda bu muammo ikkilamchi xisoblanib, asosiysi esa kishilarni baxtu-saodatga erishishlarida namoyon bo'ladi. Boshqaruv instituti bu asosiy maqsadni amalga oshirishning vositasi bo'lib xizmat qiladi. Boshqaruv instituti funktsiyalari bevosita davlat boshlig'iga qo'yiladigan talablaridan kelib chiqadi. Forobiy ideal davlat boshlig'iga 12 talab qo'yadi: salomatlik, farosatlilik, kuchli xotira, zukkolik, notiqlik, ma'rifatga intilish, nafsni jilovlash, haqiqatga muhabbat, oriyatlilik, mol-dunyo ketidan quvmaslik, adolatparvarlik, qat'iylik va jasurlik.²

Ijtimoiy hayotni tashkil etuvchi barcha sotsial institutlar asosiy va asosiy bo'lmagan kategoriyalarga bo'linadi. Shuningdek, tashkil topish davri va mavjud bo'lish holati ham sotsial institutlarni tasniflash mezoni bo'lib xizmat qiladi. Amrikalik sotsiolog R. Mills zamonaviy jamiyatda faoliyat ko'rsatayotgan beshta asosiy institutlar turini alohida ajratib ko'rsatadi:

- iqtisodiy institutlar (ho'jalik faoliyatini tashkil etuvchilar);
- siyosiy institutlar (hokimiyat faoliyatini muvofiqlashtiruvchi);
- oila institut (jinslar o'rtasidagi munosabatlar, bolalarni tug'ilishi va ularning ijtimoiylashuv jarayonini tashkil etuvchi);
- harbiy institutlar (jamiyat xavfsizligini ta'minlash bilan shug'ulanuvchilar);
- diniy institutlar (jamoaviy tarzda ilohiyotni ulug'lashni muvofiqlashtiruvchi).

A.I.Kravchenko ijtimoiy hayotni tashkil etuvchi fundamental institutlar quyidagi maqsadga erishish mexanizmi bo'lib xizmat qilishini alohida ta'kidlab o'tadi³:

¹ Sovremennaya zapadnaya sotsiologiya (slovar). –Moskva.: «Politizdat».1990. -S.116-118.

² Xolbekov A. Boshqaruv sotsiologiyasi. -Toshkent.: «Akademiya», 2007. B.49-51

³ Kravchenko A.I. Sotsiologiya. –Moskva.: «Prospekt». 2006. -S.193.

- avlodni davom ettirishga bo'lgan ehtiyoj (oila va nikoh institutlari);
- ijtimoiy xavfsizlik va tartibga bo'lgan ehtiyoj (siyosiy, huquqiy va davlat institutlari);
- yashash uchun vositalarga ega bo'lishga ehtiyoj (iqtisodiy institutlar, ishlab chiqarish);
- bilimlarni uzatish, voyaga etayotgan avlodning ijtimoiylashuvi, mutaxassislarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj (keng ma'nodagi ta'lim instituti, shuningdek, fan va madaniyat institutlari);

- ma'naviy va hayot mazmuni muammolar echimiga mos ehtiyoj (din instituti).

Sotsial institutlar ma'lum bir funktsiyalarni, ya'ni vazifalarni bajaradilar. Funktsiya tushunchasi lotincha «functio» so'zidan olingan bo'lib, bajarish, amalga oshirish ma'nolarini bildiradi. Kundalik hayot terminida gapirilsa, sotsial institutlarning funktsiyasi bu – jamiyatga foyda keltirish, ya'ni hal qilinayotgan vazifalar, maqsadlarga erishish va ko'rsatilayotgan xizmatlarning yig'indisidir.

Sotsiologiyadagi institutsional maktab vakillari: S.Lipset, D.Landberg va boshqalar sotsial institutlarning quyidagi funktsiyalariga asosiy e'tiborlarini qaratadilar:

- jamiyat a'zolarini ko'paytirish. Bu vazifani bajaruvchi asosiy institut - oiladir;
- ijtimoiylashuv – kishilar tomonidan mazkur jamiyatda o'rnatilgan hulq-atvor namunalari va faoliyat vositalarini boshqa kishilarga uzatish. Oila, ta'lim, tarbiya, din, madaniyat va boshqa sotsial institutlar bu jarayonni sodir etilishining asosiy omillari bo'lib xizmat qilishadi;
- moddiy va ma'naviy ne'matlarni ishlab chiqarish, taqsimlash. Iqtisodiy institutlar ushbu vazifalarni bajaruvchi asosiy institutlardan hisoblanadi;

- ma'naviy-ma'rifiy muammolarni hal qilish. Bunda asosan ta'lim, tarbiya, din va boshqa institutlar faoliyati muhim ma'no kasb etadi.

Dinni sotsial institut sifatida bajarayotgan funktsiyalari tufayli bunday salbiy ilatlar yo'liga ishonchli to'siqlar qo'yishi mumkinligi bugun barcha jamiyatlarda o'z dolzarbligini saqlab qoladi.

Demak, sotsial institut keng qamrovli sotsial hodisa bo'lib, uning asosida jamiyat a'zolari o'z oldilarga qo'ygan maqsadlariga erishish, shaxsiy va jamoaviy ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Shuningdek, bu jarayonda kechadigan ularning hulq-atvorlari ma'lum bir tartib-qoidalarga solinadi.

Ijtimoiy hayot sotsial institutlar faoliyatining yig'indisidan tashkil topar ekan, ular s.S.Frolovning fikricha bir-birlariga faol ta'sir ko'rsatadilar va shu nuqtai nazardan o'zaro munosabatlarga kirishadilar⁴.

Yuqoridagi sotsiologik an'anaga tayanib, shunday fikrga kelish mumkinki, jamiyatda sotsial institutlarning roli huddi tabiatdagi biologik instinktlar bajarayotgan vazifaga mos keladi.

Masalan, jonvorlar atrof muhitga o'zlarining instinktlari orqali moslashadilar. Instinktlar ularga shavqatsiz hayvonot olamida tirik qolish va o'z ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi.

Kishilik jamiyatida bu funktsiyani asrlar davomida kechgan madaniy evolyutsiya negizida shakllangan sotsial institutlar bajaradi. Ular ham kishilarga, albatta alohida kishiga emas, balki jamiyatni hamma a'zolariga ijtimoiy hayotda mavjud bo'lish va faoliyat olib borish uchun kurashda yordam beradi.

⁴ Frolov S.S. Obshaya sotsiologiya. –Moskva.: «Prospekt». 2011.-S.160.

Demak, sotsial institutlarni ijtimoiy munosabatlarning ma'lum bir sohasini (oilalar, ishlab chiqarish, davlat, ta'lim, din va hokozolar.) muvofiqlashtiruvchi me'yor va mexanizmlar yig'indisi sifatida talqin qila turib, sotsiologiya bizni ushbu mexanizmni jamiyatning fundamenti yoki bazoviy elementi sifatida tushunishimizga asos topib berdi, desak sira mubolag'a bo'lmaydi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, sotsial institutlar muammosining tahlili sotsiologiyadagi evolyutsionistik maktab, aniqrog'i, ingliz sotsiologi Gerbert Spenserning tabiat va jamiyat hodisalarini aynanlashtiruvchi yondashuvi xususiyatiga o'xshab ketadi.

REFERENCES

1. Sovremennaya zapadnaya sotsiologiya (slovar). –Moskva.: «Politizdat».1990.
2. Platon. Sochineniya v Chetirex tomax. Tom 3. Chast1. //Gosudarstvo. -Sankt-Peterburg. Izd-vo s.-Peterb. un-ta; Izd-vo Olega Abi Shko. 2007.
3. Xolbekov A. Boshqaruv sotsiologiyasi. -Toshkent.: «Akademiya», 2007.
4. Iskandarov B. O'rta Osiyoda falsafiy va ijtimoiy-siyosiy fikrning Shakllanishi va rivojlanishi tarixidan lavhalar. -Toshkent.: «O'zbekiston», 1993
5. Frolov S.S. Sotsiologiya. – Moskva.: «Prospekt». 2012
6. Kravchenko A.I. Sotsiologiya. –Moskva.: «Prospekt», 2006
7. Radugin.A.A., K.A.Rudugin. Sotsiologiya. –Moskva.: «TSentr». 1999
8. Russo J.J. Grajdanskoe ispovedanie veri: pochemu gosudarstvu vajno, Chtobi kajdiy grajdanin imel religiyu? //Religiya i obshestvo. Xristomatiya po sotsiologii religii. – Moskva.: «Aspkt-Press». 1996